СИСТЕМА ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

УДК 378:[613+502/504]

DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2020.eco.3-30.33>

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТА ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНИЙ СКЛАДНИКИ ОСВІТИ

Баштовенко О.А.

Ізмаїльський державний гуманітарний університет
пр. Суворова, 138, м. Ізмаїл, Одеська область
osiabasht@i.ua

Стаття присвячена аналізу збереження здоров'я особистості з екологічною складовою частиною в контексті спрямування на освітній процес. Спроба поєднати дві складові частини освіти – екологічне й здоров'язбережувальне навчання – дозволить сформувати новий світогляд як єдиний адекватний дієвий засіб для існування суспільства. Зміна мислення людини відносно власних життєзabezпечувальних функцій і функціонування біосфери повинно відбуватися неперервно, протягом всього життя, поєднуючи всі етапи навчання та самовиховання. Досягнення природовідповідного, здоров'язбережувального виховання молоді можливо через формування нового світогляду як єдиного адекватного дієвого засобу для існування суспільства. Зміна мислення людини щодо власних життєзabezпечувальних функцій і функціонування біосфери для створення та підтримання безпечних умов життя для всіх можлива через модель збереження здоров'я, ключовим моментом якої буде взаємозв'язок людського існування в його фізичній і соціальній складовій частині з довкіллям. Поведінка збереження здоров'я формується через культуру здоров'я, потребує створення спеціальних умов освітнього процесу для формування спрямованості на збереження здоров'я та створення світоглядної орієнтації як результату виховання. Екологічна культура дозволить усвідомити величезне значення довкілля як формувального чинника здоров'я. Культура як освітній процес відкриває можливості й перспективи самопізнання, розвитку й самовдосконалення кожної особистості. Але в освітньому процесі виникає потреба в створенні оптимальних умов для формування та підтримання здоров'я. Світоглядна орієнтація є результатом виховання, спирається на поведінку збереження здоров'я та екологічну культуру. Екологічно орієнтований освітній процес дозволить усвідомити величезне значення довкілля як формувального чинника здоров'я. *Ключові слова:* збереження здоров'я особистості, екологія, довкілля, освітній процес.

Environmental and health component of education. Bashtovenko O.

The article is devoted to the analysis of the processes of formation of health of the individual. The environmental component is also important in the educational process. An attempt has been made to combine two components of the educational process: environmental and health education. This will form a new worldview as the only adequate effective means for the existence of society. Changes in human thinking about their own life-sustaining functions and the functioning of the biosphere must occur continuously. All stages of learning and self-education are combined throughout life. A new worldview is achieved by education that corresponds to nature. Preserving the health of young people is possible through the formation of a single adequate effective means. This will provide an opportunity for society to exist. The model of health care will change a person's thinking about their own functions that provide life. Creating and maintaining safe living conditions for all is possible. The key to a secure existence will be realized through the relationship of human existence with the environment. Health behavior is formed through a culture of health, requires the creation of optimal conditions for the formation of a healthy human body. The formation of worldview is the result of education. Ecological culture as a condition for the formation of health, allows us to realize the great importance of the environment, ecology for the existence of society. Culture is an educational process. It opens opportunities and prospects for self-knowledge, development and self-improvement of each individual. Creating optimal conditions for the formation and maintenance of health requires conditions for the educational process. The result of education is a formed worldview, it is based on health behavior and environmental culture. The educational process is ecologically oriented, will allow to realize the great importance of the environment as a factor that shapes health. *Key words:* personal health, ecology, environment, educational process.

Постановка проблеми. Останнім часом зв'язок питань щодо здоров'я збереження людини й збереження довкілля набувають все різноплановішого філософського значення. У свій час журнал Science опублікував список 25 найвеличніших загадок людства. Цікаве те, що серед них близько двадцяти стосуються напряму біології життя. Тобто проблеми в гуманітарних і суспільних науках цікавлять населення не так гостро, як власна й екологічна безпека планети. Також раніше було підраховано, що із загальної кількості інформації, накопиченої

людством, тільки 5% належить до людинознавства й живих об'єктів. Та це було більше пів століття тому, а останнім часом ситуація змінюється [1].

Актуальність дослідження. Велика кількість питань щодо біології людини й середовища її існування потребують розвитку напряму філософії здоров'я збереження, що спирається на основні цінності здоров'я та екологічної безпеки. Для нашої країни розвиток у людиноцентричному вимірі – новий напрям, що потребує зміни питань онтології з аксіологічного боку для становлення нового типу людини [2, с. 36].

За довгі тисячоліття свого існування людство тільки в останні століття ввійшло в різку суперечність із законами природи. Ще ніколи людина не відокремлювалась так різко від природи, перетворившись із володаря на її винищувача.

У давні часи натурфілософи шукали першоелементи, загальні для всього живого. На трактатах Анаксагора, Емпедокла створювались перші біологічні теорії, які поступово з теоретичних набували експериментального характеру.

Натепер це набуває сенсу в Концепції ноосферної освіти – гносеологічній, науково-теоретичній, методологічній, медико-психологічній і практичній системі поглядів на природу людини й шляхи досягнення природовідповідного, здоров'язбережувального виховання молоді.

Наукове дослідження пов'язане з вивченням найважливіших практик здоров'я збереження, яке було здійснено плеядою таких видатних науковців, як В. Лехан, О. Вакуленко, О. Поживілова, А. Підаєва, О. Пунда, Н. Рингач, Я. Радиш, Т. Семигіна, І. Солоненко, І. Сенюта, О. Миздренко, І. Плаксієнко, та формуванням світогляду екологічної безпеки (О. Миздренко, О. Кучірко, А. Радей).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зарубіжні практики здоров'язбереження викладені такими вченими, як С. Буасай, П. Браун, Т. Браят, К. Бортчвік, М. О'Ніл, А. Педерсон, Е. Розенберг, М. Сейшел. Здоров'язбереження як валеологічна складова частина розглядалася М. Амосовим, Ю. Ярчук, В. Гриценко, В. Беловим, А. Котовою, О. Пустовойт. Педагогіку здоров'я збереження розвивали О. Ващенко, С. Свириденко, С. Лупаренко, О. Попов, П. Потейко, Л. Суханова, Ю. Палічук, В. Морозова [3, с. 116].

В. Горашук констатує, що перед закладами освіти стоїть завдання створення здоров'язбережувальних умов розвитку тих, хто навчається, які б сприяли гармонізації їхніх взаємин у колективі й з довкіллям [4, с. 53].

О. Антонова для досягнення сталого розвитку держави застосовує здоров'язбережувальну освіту для учнів початкових класів [5, с. 29].

Незважаючи на такий великий інтерес до означеного напрямку, **низка невирішених проблем занадто велика**, тому, можливо, зміни в освіті в цьому сенсі дозволять відповісти на питання: Як практично організувати педагогічний процес, щоб знайти необхідні умови й оптимальні технології для створення справді екологічного, гуманного, здоров'язбережувального освітнього простору? Чи є можливість створити наскрізний розвиток всіх ланок освітньо-виховного процесу: сім'я – дошкільний заклад – школа – вищий навчальний заклад – все життя? Які зміни освіти необхідні для перебудови педагогічного процесу й орієнтації людини в сучасному суспільстві убик здоров'язбережувальної та екологічної свідомості?

Новизною дослідження є аналіз і теоретичне обґрунтування пропозицій щодо зміни освітнього

процесу у вищих навчальних закладах зі спрямуванням на формування здоров'язбережувального й екологічно орієнтовного світогляду майбутніх фахівців. Ці питання формують мету нашого дослідження.

Методологічне або загальнонаукове значення. Формування стійкого здоров'язбережувального світогляду, екологічна обізнаність майбутніх фахівців і можливість поширення відповідних знань із застосуванням навичок самозбереження та збереження довкілля дадуть можливість здійснення неперервного розвитку нашого суспільства.

Викладення основного матеріалу. Історія людства свідчить, що унікальність людини як біологічного виду полягає не тільки в абстрактному розумінні дійсності й свідомій і творчій діяльності, а й у тому, що, перебуваючи на найвищому щаблі еволюції біосфери, людина не завжди діє як найрозумніша й соціально відповідальна істота, не розуміє своєї залежності та єдності з довкіллям [6, с. 15]. Тому й існує стільки нерозв'язаних проблем, що ставлять під загрозу життя людини та її здоров'я.

Стабільність людської спільноти, гармонійний розвиток суспільства залежать насамперед від здоров'я кожної окремої особини. Тому спрямованість на здоровий спосіб життя повинна стати невіддільною рисою особистості. Адекватну людину завжди турбуватиме стан власного рівня здоров'я, вона обов'язково прагнучим жити в умовах, які відповідають нормам проживання: здорова екологія, здорове суспільство. Тому кожна людина має за обов'язок підтримувати й зміцнювати власне здоров'я та довкілля як складові частини здоров'я людства [7, с. 3].

Фізичне, моральне, соціальне, духовне – це складники здоров'я, без яких будь-яка діяльність та існування втрачає сенс не тільки в окремої особистості, а й у всієї спільноти. Ні в кого не виникає сумніву щодо того, що здоров'я людства загалом залежить від здоров'я довкілля. Тоді турбота про здоров'я біосфери – обов'язкове завдання будь-якої країни, імператив, про формування якого треба дбати із самого дитинства [8, с. 9].

Кліматичний саміт 30 листопада 2015 р. показав, що, рухаючись до історично нового стану, здоров'я визначають як феномен, що зумовлює специфіку сучасного часу. Такої думки дотримувались майже 150 світових лідерів [9].

Політичні перемовини визначили необхідність зменшення викидів в атмосферу для держав, що найбільше забруднюють планету (США, Китаю, Росії, Бразилії та Індії) [9]. Таким чином, світові глобальні проблеми трансформують життєві стандарти, вимагають зміни поведінки й потреб населення; жодна держава, незалежно від свого статусу й рейтингу, не в змозі їх розв'язати [10, с. 158].

У минулому залишились теорії щодо прямування людства до досконалості. Сучасний світ зазнає потрясіння і катастроф, які не в змозі подолати, незважаючи

на технічний прогрес і розвиток [11, с. 85]. Тому центральну проблему політики держави повинно становити здоров'я збереження як наслідок виховання культури здоров'я в процесі неперервного розвитку особистості. Формування нового світогляду здоров'я збереження є єдиним адекватним дієвим засобом для існування суспільства. Усвідомлення, створення та підтримання безпечних умов життя для всіх. Для цього необхідна зміна мислення людини щодо власних життєзабезпечувальних функцій і функціонування біосфери.

Парадигма ноосферної освіти як породження вчення про біосферу спрямована на розгляд загальнолюдських цінностей як основних. Найкращою формою політичної організації суспільства вважається демократія. Вільний ринок – найкраща динамічна форма економічної організації. Але як сформувати самосвідомість людей, щоб вони відчували себе корисною частиною світової цивілізації? Формування стратегії здоров'я збереження в рамках Національної ідеології, усвідомлення власного здоров'я як складової частини загальнодержавного повинно формувати парадигму сталого розвитку України.

Політичні перегони, що відбуваються в нашому суспільстві, дуже широко використовують ідеї та питання щодо охорони навколишнього середовища, покращення стану довкілля, рівня екологічної безпеки, інтеграції екологічних питань у різні життєві сфери [12, с. 4].

Всі розуміють, що здоров'я збереження є важливою складовою частиною ідеології. Але, як показує дійсність, – реальні кроки в цьому напрямі занадто повільні. Більшість із запропонованого є декларативним, а інколи навіть і шкідливим.

Екологічна політика давно визначена як діяльність, що організовується та контролюється державою та суспільством, спрямована не тільки на охорону, економне використання, а й відновлення природних ресурсів.

Відповідно до теорії сталого розвитку, стійкість і тривалість життя біосфери залежить від видового різноманіття, здорової екосистеми планети. Отже, здоровий екологічний простір є і визначальним, і само формувальним. Підтримання балансу дозволяє зберегти різноманітність біологічних видів, екологічну чистоту й природні багатства. Здоров'я людини також є неабиякою цінністю, тому що людство хоч і незначною мірою, але складає частину біосвіту. Багато тисячоліть триває історія людини, постійно змінюється тривалість життя. Але якщо в давні часи прогрес подовжував цей термін, нині його вплив – здоров'я руйнівальний.

Нові ризики збільшення негативних впливів, зумовлені екологічною кризою розвинених суспільств, привели до виникнення нового поняття – екологічне громадське здоров'я. З'ясування його спирається на взаємозв'язок між сталим розвитком люд-

ства й рівнем його здоров'я [13, с. 2]. Це екологічна модель здоров'я збереження, ключовим моментом якої буде взаємозв'язок людського існування в його фізичній і соціальній складовій частині з оточенням і станом здоров'я. Можливо, саме міжгалузева кооперація через практичну систему екологічного громадського здоров'я здійснить удосконалене поєднання складових частин добробуту людини з екологічними, соціально-економічними, культурними, політичними й індивідуальними чинниками.

Такий стан питання потребує певних нових зрушень і вимог у системі освіти. Сучасні умови розвитку українського суспільства, на жаль, не найкращі для виховання молоді. Молоді люди гостро відчують наслідки руйнації суспільства, соціальний занепад і духовне спустошення, психічну нестабільність. У такій ситуації конче необхідно переглянути складові частини навчально-виховного процесу, звернути увагу освіти на стан здоров'я дітей і молоді як складники загального здоров'я суспільства [14, с. 31].

Формування світогляду здоров'я збереження людини як загальнокультурної цінності відкриває широкі перспективи. Спираючись на думку В. Горащука, що визначає культуру здоров'я важливим компонентом загальної культури людини, можемо погодитись із тим, що життєдіяльність суспільства зумовлюється матеріальним і духовним середовищем, для цього необхідні певні цінності, знання, сформовані на підставі потреби збереження та зміцнення її здоров'я [15, с. 167].

Виходячи з того, що культура – освітній процес, відкриваються можливості й перспективи щодо самопізнання, розвитку й самовдосконалення кожної особистості в довготерміновому аспекті. Культура здоров'я збереження потребує створення оптимальних умов для формування здорового організму людини й формування світоглядної орієнтації, яка спирається на поведінку здоров'я збереження та є результатом виховання. Екологічна культура дозволяє усвідомити величезне значення довкілля, екології як здоров'я формувального чинника. Особливої уваги це набуває під час постійного погіршення стану здоров'я, що насамперед зумовлене несприятливими соціально-економічними умовами. Маємо надію, що суспільство й держава зацікавлені в тому, щоб процес опанування культурою здоров'я був цілеспрямованим та ефективним для різних верств громадян.

В. Морозова, Л. Лаврова, В. Музирова, В. Савченко надають здоров'язбережувальній освіті стратегічного напрямку – реалізації державної політики. Освіта повинна здійснювати навчально-виховний процес із переорієнтацією на гуманні, демократичні принципи управління, створити оптимально сприятливі умови для розвивального навчання та особистісної реалізації на підставі науково обґрунтованих знань щодо здоров'я, здорового способу життя, свідомого ставлення до здоров'я як загальнолюдської цінності [16, с. 132].

Україна потребує масштабного перетворення країни з акцентом на формування громадської свідомості, змін у політичній, економічній, соціальній сферах, можливо зі зміною світогляду. Формування його відбувається неперервно протягом життя: в сім'ї, навчальних закладах і професійному зростанні.

Розглядаючи підходи до формування здоров'я збереження, а саме валеологічний (свого часу сформований М. Амосовим), спрямований на формування, підтримання та розширення зони здоров'я, та педагогічний, заснований на сучасних педагогічних інноваціях, технологіях, спрямованих на здоров'я збереження [17, с. 52], ми акцентуємо увагу на принципі, основною ідеєю якого є людина та її здоров'я як частина екосистеми. М. Бентлі стверджує, що це дозволить розв'язати глобальні проблеми й подолати негативні наслідки [18, с. 532]. Дж. Бекстер, Дж. Масуд, В. Поланд вбачають подолання екологічних ризиків шляхом підтримання культури співіснування та запровадження екологічних цінностей [19, с. 455]. Дж. Патз і М. Хетч також є прихильниками екологічного підходу. Науковці доводять пряму залежність здоров'я людини від природних аномалій і попереджають про наслідки, які можуть спровокувати високу смертність і захворюваність.

Численні публікації показують, що питанням здорового способу життя та політиці здоров'я збереження не приділяється належна увага. Проблема впливу державної політики на здоров'я збереження практично не стала окремим предметом дослідження. Але фахівці освіти повинні звертатись до цієї тематики. Більшість досліджень треба проводити з урахуванням міждисциплінарного характеру. Вироблення концептуальних підходів, сучасне розуміння засобів, цінностей, моделей політики здоров'я збереження та практичне застосування в освіті повинно стати характеристикою сучасної цивілізації.

Головні висновки. Термінове переосмислення проблем сьогодення, формування власного наукового погляду на збереження здоров'я, ставлення до природи як складової частини людського життя повинно бути покладене в стратегію виживання. Ощадне ставлення до природи й всесвіту спочатку формується в дитинстві в сім'ї та навчальних закладах.

Відбувається поступове свідоме накопичення системи знань з екології людини й здоров'я збереження.

Здійснити це можливо шляхом міждисциплінарного підходу, управлінням збереження здоров'я людини як основного об'єкта екосистеми в біосфері. Екологічне здоров'язбережувальне навчання, поєднане з вихованням у закладах освіти, має бути відбите й забезпечене в обов'язкових освітніх компонентах через психолого-педагогічний процес. Знання повинні відноситись не тільки до природоохоронної теми, але й надавати практичних знань та умінь щодо збереження власних ресурсів організму людини, формувати стійке поняття «людина разом із навколишнім середовищем формують гармонійний розвиток біосфери». Два колись обов'язкових освітніх компонента – Екологія та Валеологія, – які вже, на жаль, не збереглися в переліку обов'язкових дисциплін у вищих навчальних закладах, здатні націлити на усвідомлення активної життєвої позиції щодо свого здоров'я та екологічної безпеки людства.

Прогресивне суспільство, про яке ми мріємо, насамперед визначається рівнем розвитку інтелекту й моралі, а також здоровим людським потенціалом. Взаємодія людини з природним середовищем через здоров'язбережувальний аспект повинна стати обов'язковою в закладах середньої та вищої освіти.

Освіта повинна набути здоров'язбережувального й екологічного сенсу, спиратися на свідомість. Спеціалісти майбутнього будь-якої галузі, кожен громадянин повинен не просто мати загальні уявлення про власну й екологічну безпеку, але й бути ланкою в забезпеченні розв'язання завдань екологічної та здоров'язбережувальної освіти [20, с. 125].

Перспективи використання результатів дослідження. Якщо в основу сучасного екологічного й здоров'язбережувального завдання ми покладемо традиційне й інноваційне знання з інтегральним характером, дамо філософського осмислення процесам взаємодії природи й суспільства, то маємо шанс для формування екологічного мислення та здоров'язбережувальної культури людини. Гармонізація складових частин біосистеми «людина – природа» дасть людству ще один шанс не тільки для виживання, а й для щасливого існування.

Література

1. Грабовський О.В. Вплив екологічних факторів довкілля на духовне і фізичне здоров'я людини. URL: <http://www.zakinppo.org.ua/kafedri/kafedra-prirodnichomatematichnoi-osviti-ta-informacijnih-tehnologij/226-2010-06-24-09-25-13>.
2. Валеологічна освіта та виховання: сучасні підходи, доступність і шляхи їх розвитку в Україні : збірник науково-практичних статей / за заг. ред. В.М. Оржеховського. Київ : Майстер, 1999. 120 с.
3. Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі : колективна монографія / за заг. ред. Л.М. Рибалко. Тернопіль : Осадца В.М., 2019. 400 с.
4. Горашук В.П. Теоретичні та методичні засади формування культури здоров'я школярів : дис. ... доктора. пед. наук : 13.00.01 Харків, 2004. 414 с.
5. Антонова О.Є., Поліщук Н.М. Здоров'язберігаюча компетентність особистості як наукова проблема (аналіз поняття). *Вища освіта у медсестринстві: проблеми і перспективи* : збірник статей всеукраїнської науково-практичної конференції, 10–11 листопада 2011 р. Житомир : Полісся, 2011. С. 27–31.

6. Ільченко В.Р. Цінності освітньої моделі «Довкілля» у світлі педагогіки А.С. Макаренка. *Витоки педагогічної майстерності. Серія «Педагогічні науки»*. 2014. Вип. 13. С. 12–16.
7. Плаксієнко І.Л. Екологія людини: особистісна складова : монографія. Полтава : Смірнов А.Л., 2018. 212 с.
8. Хроленко М.В., Мегем О.М. Формування екологічної свідомості майбутніх учителів початкових класів як соціально-педагогічна проблема. URL: <https://www.sworld.education/simpoz10/17.pdf>.
9. Кліматичний саміт ООН: Тепер починаються жорсткі переговори. URL: <https://p.dw.com/p/1HlaT> (дата звернення: 06.06.2020).
10. Spivak M.V. Public transformations and threats to the health of humanity. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences*. 2014 (November-December). № 11–12. Austria, Vienna, 2014. P. 156–159.
11. Рогатін В.М. Висвітлення діяльності сект та нових релігійних рухів у документах Європейського Союзу. *Історичний архів*. 2011. Вип. 6. С. 84–89.
12. Радей А.С. Екологічна свідомість і культура: теоретико методологічний аспект. URL: http://novyn.kpi.ua/2008-3/15_Radej.pdf (дата звернення: 04.04.2020).
13. Кучірко О.Я. Екологічне громадське здоров'я: стан, проблеми та перспективи. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/12217/1/Kuchirko.pdf;jsessionid=E46350A3A003533403EF5AC2827B194C>.
14. Кульчицький В.Й., Кульчицька Т.В. Формування культури здоров'я – один із головних аспектів виховання особистості. *Філософія, методологія, психолого-педагогічні аспекти формування культури здоров'язбереження* : збірник тез науково-методологічного семінару кафедри філософії та суспільних дисциплін ТДМУ імені І.Я. Горбачевського. Тернопіль: Вектор, 2013. 60 с.
15. Горащук В.П. Теоретичні та методичні засади формування культури здоров'я школярів : дис. ... доктора. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2004. 414 с.
16. Морозова В.В., Лаврова Л.В., Музирова В.О., Савченко В.А. Методичні рекомендації: Стратегічні напрямки здоров'язбереження в навчальних закладах Дніпропетровщини. URL: <https://sites.google.com/site/kafedrakulturizdorova/publikacii>.
17. Гриценко В.І. Здоров'я людини як багатоаспектна проблема. *Вісник Національної академії наук України*. 2006. № 6. С. 51–56.
18. Michael B. An ecological public health approach to understanding the relationships between sustainable urban environments, public health and social equity. *Oxford Journals Medicine & Health*. Health Promotion International. Volume 29. Issue 3. P. 528–537.
19. Masuda J.R., Poland B., Baxter J. Reaching for environmental health justice : Canadian experiences for a comprehensive research, policy and advocacy agenda in health promotion. *Oxford Journals Medicine & Health*. Health Promotion International. Volume 25. Issue 4. P. 453–463.
20. Миздренко О.М. Питання екологічної безпеки у підготовці фахівців у галузі фізичного виховання. *Економіка природокористування: стан, проблеми, перспективи* : збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (ЕПК – 2016), м. Ірпінь, 29 березня 2016 р. Ірпінь : УДФСУ, 2016. С. 122–127. URL: <http://ir.nusta.edu.ua/jspui/handle/doc/345>.